

„MLADÉ NĚMECKO“ A KONCEPCE NOVODOBÉHO ČESKÉHO ROMÁNU

Ivana Vízdalová

„Daraus siehst Du, da die Armen nicht so ganz elend sind, wie wir uns denken, sie haben wirklich mehr Paradies als wir uns einbilden und selbst besitzen.“ Tyto německy psané řádky z románu Karla Gutzkova *Die Ritter vom Geiste* stojí v záhlaví knihy, která je nesporným pilířem novodobé české literatury, totiž *Babičky* Boženy Němcové. Budiž nám tato skutečnost jedním z východisek naší úvahy a dokladem, že myšlení Boženy Němcové a dalších představitelů české kultury poloviny 19. století přesahovalo úzké pojetí národnostní a vlastenecké politiky a dokázalo absorbovat podněty a ideje stejně smýšlejících evropských intelektuálů. Česko-německé literární vztahy nelze v této souvislosti opomenout, neboť tvoří součást vyšší struktury středoevropského kulturního fenoménu.

Duchovním životem Evropy 19. století prolínají dvě základní tendence zrozené v době Velké francouzské revoluce a napoleonských válek. Proud národní, jenž se opírá o romantismus a kulturu vznikající v atmosféře osvobozeneckých válek a proud sociální, který se spojuje s vysokou aktivitou lidu. Jako pochodeň však osvětily cestu středoevropského kulturního dění červencová revoluce v Paříži a listopadové povstání v Polsku roku 1830.

V německé kultuře 30. a 40. let dozníval romantismus rozkládaný a překonávaný směry, které byly buď orientovány konzervativně vlastenecky, nebo vycházely z Hegelovy filozofie dějin a kritiky vývoje a stavěly na politickém liberalismu. Za nejvýraznější pokrokové, nábožensky skeptické a kulturně kosmopolitní hnutí tohoto období v německu je považována esteticko-teoretická, kritická, novinářská a literární činnost autorů volně spojovaných pod jménem Mladé Německo. Dnešní literární historie k nim řadí především básníka Heinricha Heina, novináře Ludwiga Böma, estetika Ludwiga Wienbarga, prozaiky Heinricha Lauba, Karla Gutzkova a Theodora Mundta. Do jejich filozofické výbavy pronikaly některé principy Hegelovy, především prvky racionalistické, navazující na osvícenský racionalismus 18. století a víra v evolučně chápaný pokrok. Tato koncepce pokroku se odrážela i v koncepci ducha, neboť za základní hybnou sílu rozvoje společnosti pokládali vzdělání. Myšlení mladoněmeckých spisovatelů ovlivnil také Saint-Simonův utopický socialismus s individuální a sociální etikou založenou na rozumu a přírodě. Vedle politických a filozofických idejí zasahujících zvenčí do Německa na ně působila také zahraniční literatura, především soudobá produkce francouzská a anglická, z níž si vybírali linii prosazující svobodu v životě a v umění. Do mladoněmecké prózy se tak pod vlivem vzorů Viktora Huga, Eugena Suea aj. vracely i prvky tajemného, hrůzostrašného románu: světobol lorda Byrona se u mladoněmeckých autorů spojil s jejich životní ironií a proměnil se v cynický postoj pohrdání světem. Z křížení různých cizích vlivů a vlastního kritického fundamentu povstal v podmínkách německého

kulturního života 30. let mladoněmecký názor na podstatu a úkol literatury. V teoretických a kritických článcích je literatura postavena do služeb života a její cíle jsou hlavně výchovné. Estetik Mladého Německa Ludolf Wienbarg se v programovém spisu *Ästhetische Feldzüge* (1834) pateticky postavil proti normativně spekulativnímu subjektivnímu pojetí umění a vycházel z přesvědčení, že umění a život jsou ve vzájemném aktivním vztahu. Literární ztvárnění skutečnosti však přesto nebylo realistickým objektivním obrazem, nýbrž racionalistickou, někdy utopickou konstrukcí postavenou na kritice.

Spisovatelé Mladého Německa byli většinou také publicisté a novinářský profesionalismus se v jejich literární tvorbě odrážel nejen v určité efektivnosti výběru témat, v povrchnosti a v aforistické zkratkovitosti jejich zpracování, ale také pozitivně, ve volbě aktuální společenské a politické tematiky. Literatura dosud neměla své specifické žánry adekvátní reflektování této problematiky. Ty teprve vznikaly právě na půdě publicistiky. Prosazovala se tendence ke krátkým fejetonistickým formám, na stránkách časopisů vznikl žánr obrazů ze života. V 50. a 60. letech se ale mladoněmecští autoři začali přiklánět k velkému románu. Romány z tohoto období, i když byly svého času populární a měly velký okruh čtenářů, o čemž svědčí jejich četné reedice, mají dnes v literatuře spíše hodnotu vývojovou a jsou jedním z pramenů pro studium dějin kultury.

V kulturním životě Evropy se v polovině 19. století prolínají protikladné tendence, polarizuje se myšlení intelektuálů a umělců. Vedle křesťanské víry se objevuje radikální ateismus, vedle Schopenhauerova pesimismu optimistická víra v technický pokrok, vedle národní hrdosti vědomí mezinárodní sounáležitosti, vedle historismu vůle k progresivní aktuálnosti, vedle literárního objevování hodnot venkovského člověka a venkova i vnitřně rozporný svět velkoměsta a průmyslu. Literatura se stává dějištěm konfliktů, polemik a diskusí. Z tohoto duchovního klimatu vyrůstá také česká literatura, i když národnostní útlak metternichovského režimu a posléze Bachův absolutismus brzdily tempo kulturního života v Čechách a omezovaly výměnu duchovních hodnot i přímé navazování literárních vztahů. Realita života, rozvoj sociální skutečnosti i historické zkušenosti z let 1830, 1848 a z 50. let si však žádaly nové způsoby zobrazení, nové umělecké tvůrčí metody. Česká literatura se začala rozrůžňovat. Tvorba, která stále ještě vyrůstala z obrozenecké filologické koncepce české literatury a orientovala se pouze na národní stránku a vlastenčení, se začala ocitat ve slepé uličce konvenčnosti. Pokroková moderní větev české literatury hledala tudíž oporu spíše v evropských literaturách než v domácí tradici. Proto se obracela ke spisovatelům, kteří stejně jako ona toužili po všestranné, tedy národnostní, sociální i názorové svobodě člověka. Téměř převratným činem na literární frontě byl v roce 1848 článek Karla Sabiny *Demokratická literatura*, v němž se autor už přímo pokusil vytvořit nový literární program, jenž by byl v souladu s progresivním evropským směřováním. Jádrem se stala snaha chápat literaturu jako pravdivý obraz celého spektra společenské skutečnosti, postavit do jejího středu aktuální problémy lidových vrstev.

Tímto u nás dosud neformulovaným pojetím, které tvořilo literární protějšek politického programu radikálů, se část novodobé české literatury přihlásila k radikálně demokratickým principům kultury hlásaným evropskou intelektuální mládeží. Ztroskotání revoluce a následné represe tvořily základ společné středoevropské skutečnosti, z níž se v obtížích feudálních a polofeudálních poměrů rodil moderní člověk. Jedním z jeho vzorů byl právě radikální nonkonformní mladoněmecký básník Heinrich Heine. Síla jeho umělecké i filozofické osobnosti pronikala zvenku i přes hranice rakousko-uherské monarchie a ovlivňovala myšlení a tvorbu mladé české literární generace. Ta se v roce 1858 soustředila kolem almanachu *Máj* a navázala na podněty radikálních demokratů. Zdůrazňovala autentičnost subjektivního prožitku a pravdivost poznání, jež by mělo dosahovat až k příčinám soudobých potíží mravních a sociálních. Jeden z jejích vůdčích duchů, Jan Neruda, obdivovatel Heina a český představitel žurnalistiky börnovského typu, vždy spojoval směr moderního umění s „novověkými ideami“ roku 1848.¹ Tuto kontinuitu smýšlení potvrzuje i okolnost, že májovci mezi sebe pozvali také Boženu Němcovou a Karla Sabinu. Hledali posilu a podněty u duchovně spřízněných evropských spisovatelů. Nacházeli ji v Hugovi, Petöfimu, Sandově a samozřejmě v Mladém Německu. V těchto vztazích však lze objevit určité individuální rozdíly při akcentování jednotlivých osobností, myšlenek a prvků jejich díla. Mladé Německo mělo např. větší vliv na Boženu Němcovou než na Karolinu Světlou, která v něm nenacházela zdroj inspirace, neboť její prožitek roku 1848 nebyl tak bezprostřední.

Uveďme si konkrétní příklad dvou autorů, jejichž myšlenková a tvůrčí spojitost rostoucí z obdobné ideové atmosféry je patrná, přestože přímý vliv působil pouze jednosměrně. Mám na mysli mladoněmeckého novináře a prozaika Karla Gutzkova a jeho český duchovní protějšek Karla Sabinu. Aby porovnání bylo pokud možno pregnantní, soustředíme se na jejich vybranou románovou tvorbu a teoretické úvahy z 50. až 70. let. Není třeba podrobně popisovat děj jednotlivých románů a konstatovat analogické jevy v oblasti látkové či motivické. Jde mi spíš o to, poukázat na paralelnost v myšlenkové koncepci a estetickém systému mladoněmeckého autora a českého spisovatele, kterou nelze vysvětlit pouze individuální inspirací jednotlivce či reminiscencí na četbu.

Gutzkowovy názory na povahu a funkci literatury jsou charakteristické pro estetický program a uměleckou praxi mladoněmeckých romanopisců. Chtěli, stejně jako mnozí evropští literáti, zachytit v novém literárním obraze současnou proměnu života. Gutzkow viděl člověka v jeho společenských a světonázorových vazbách a pokoušel se ho v těchto závislostech zobrazit. Tuto jeho snahu reprezentují především dva devítisvazkové časové romány, a sice *Die Ritter vom Geiste* (1850-51) a *Der Zauberer von Rom* (1858-61). Autor se opíral o Schellingovo, Kantovo, Saint-Simonovo a Hegelovo pojetí filozofie dějin, podle něhož současnost je přechodným stádiem od překonané minulosti k žádoucí, humanistické, byť dosud jen mlhavě viděné budoucnosti a svůj názor na dějinný vývoj vymezoval kategoriemi rozumu, svobody a pokroku. Programové estetické principy spojení umění, života a politiky, příklonu literatury k současnosti a jejího využití pro reformování společnosti realizoval Gutzkow

metodou románu „nebeneinander“, „vedle sebe“.² Podle této metody má být román „panoramatem doby“. Časově posloupný sled událostí a efektů směřujících k cílovému bodu nahradil autor korelací stavů ve snaze vyčerpat celou šíři a bohatost současného života. Vznikl obtížně strukturovaný útvar poskládaný z jednotlivých vrstev. Například román *Rytíři ducha* o dědicích templářů, která chtějí změnit společnost k lepšímu, je společenskokritickým dokumentem období po roce 1848 v Německu. Látka k velkému realistickému románu však není zpracována do uceleného pohledu na život, ale je traktována jako pestře sestavená mozaika skutečností.

Společenské poměry v Čechách na přelomu 50. a 60. let připravily vhodnou půdu pro oživení idejí a literárních podnětů Mladého Německa, které se aktivizovaly v tvorbě moderních českých autorů, jak je patrné z úvodního citátu. Jejich přesvědčeným šířitelem byl předně Karel Sabina, jenž ani po návratu z vězení v sobě dosud neměl zcela dořešen vnitřní konflikt mezi svou původní revolučně romantickou koncepcí literatury prosazující cestu individuálního mesiášství geniálních jedinců a radikálně demokratickou představou literatury sloužící aktuálním potřebám společnosti. Myšlenkově byl Sabina spojen s Mladým Německem úsilím o román, který se zabývá otázkami politickými, sociálními, uměleckými, náboženskými i filozofickými, všímá si skutečného života a zdůrazňuje potřebu demokratizace vzdělanosti, věd a umění. V teoretické rovině se s problematikou novodobé prózy vyrovnal v pojednání *Slovo o románu vůbec a českém zvláště* (1858),³ v němž vyložil své pojetí románu a jeho funkce v moderním písemnictví. „Román jest věrné zrcadlo vnějšího i duševního života, pročež celou ústrojností svou jest obrazem sociálních poměrů času, v němž děj se koná“,⁴ píše Sabina a připomíná, že je rovněž nutné zachovávat vysokou uměleckou úroveň. Hlavní rozdíl od vymyšleného románu minulých dob spočívá v tom, že „román našich dnů se zakládá na pravdě života“.⁵ Zdůrazněna je také koncepce „ducha času“ jako nositele vývoje a požadavek, aby každý román byl sociální. Na rozdíl od zmíněné statě *Demokratická literatura* formulované uprostřed revolučního dění však psal Sabina *Slovo o románu* už se zkušeností poražené revoluce. Vědom si toho, že původní program *Demokratické literatury* nebylo možné uskutečnit, přiklonil se více k duchovnu a idejím evolučního vývoje.⁶ Avšak podobně jako mladoněmečtí spisovatelé nedokázali ve svých dílech naplnit své teoretické postuláty, ani Sabina neměl dost tvůrčí síly - a vlastně ani pevné domácí literární zázemí - aby mohl cele realizovat vyřčené ideje v uměleckém činu. Svou teorii směřující k jakémusi smíšení realistické metody a idealismu se však pokoušel uplatnit v románech ze 60. a 70. let. První pokus o český sociální román vyšel v roce 1863 pod titulem *Na poušti*.⁷ Sabina v něm chtěl podat souhrnný obraz české společnosti po roce 1848. Přímý vliv Gutzkowova románu *Rytíři ducha* je nesporný, a to nejen v tématu usilování členů tajného bratrstva o humanitní ideál, ale i v mozaikovitě kompozici. Sabina rovněž přistupuje k látce se sociálně kritickou tendencí a s cílem poučit čtenáře a podílet se tak na nápravě společnosti. Ale na rozdíl od mladoněmeckého estetického požadavku antihistorismu, z něhož vyplýval i Gutzkowův a historický

přístup k literárnímu zpracování skutečnosti, byl si Sabina vědom historických souvislostí, tradice a specifčnosti české národní situace.

Nejblíže se skutečnosti Sabina přiblížil v žánru obrazů ze života, rovněž rozšířeném v literatuře mladoněmecké, který se ale mohl v době, kdy Sabina tuto formu zvolil pro knihu *Oživené hroby* (1870), opřít i o domácí tradici, předně v díle K. H. Máchy a B. Němcové. S románem skutečnosti sdílely obrazy společenský criticismus a oslabení románového syžetu.⁸ Sociální román, který do naší literatury uvedl právě Sabina, rozvíjela už realistickou metodou zobrazení mladší generace družiny májové, především Gustav Pfleger-Moravský a Karolína Světlá. České úsilí o „sociální“, později realistický román bylo zcela v souladu se směřováním novodobé evropské literatury a svědčilo o překonávání opožděného vývoje českého písemnictví a určité provinčnosti, do níž česká literatura upadala v knížkách autorů izolovaných skořápkou vlastenčení a neustále rozměšlujících ideály prvního obrozenského období. Vznikala i díla, která nejen byla na úrovni evropského literárního kontextu, ale podílela se i na jeho utváření, neboť do něho vnášela specifické rysy reflexe dobové zkušenosti českého člověka žijícího v Rakousko-Uhersku.

Vztahy mezi Mladým Německem a českou literaturou nepopírá žádný z literárních historiků. Různí se však názory v jejich hodnocení. Jan Máchal⁹ na počátku století jednoznačně konstatuje vliv pokrokových liberálně demokratických idejí Mladého Německa na určitý proud české literatury, konkrétně na Karla Sabinu. Arne Novák¹⁰ nazývající autory Mladého Německa tendenčními realisty spatřuje jejich nejsilnější působení na český román v oblasti látkové a „technické“, zatímco Jan Jakubec¹¹ naopak zdůrazňuje rozdílnost mezi averzí Mladého Německa ke starším literárním směrům a autoritám a českým smyslem pro tradici a kontinuitu české literatury. Jan Thon¹² upozorňuje na Sabinovu snahu dopracovat se ve smyslu mladoněmecké kritiky k reálnější základně ve výpravné próze a sleduje zvláště ideové a politické odezvy Mladého Německa v Sabinově tvorbě. Rovněž Růžena Grebeníčková¹³ a Karel Kosík¹⁴ si všímají politické a ideové orientace českých radikálních demokratů v publicistice a v jejich myšlení o literatuře. V této souvislosti se zmiňují o zásadách mladoněmecké filozofie a kulturní politiky. Miloš Pohorský¹⁵ připomíná poučení, které autoři okruhu májového získali ze znalosti polemik, filozofických sebereflexí, estetických programů a literární tvorby autorů Mladého Německa. V současné kulturní a historické situaci považují za aktuální úkol historiků umění - a tedy i literatury - pokusit se odhalit a objektivně zhodnotit kořeny a kořínky, které v historickém vývoji prorůstají kulturou středoevropských zemí. Vymezený čas mi však nedovoluje rozvinout téma v šíři, v jaké by si zasloužilo. Prosím tedy, aby moje vystoupení bylo přijato jako upozornění na téma, které dosud nebylo v žádoucí úplnosti probádáno a zpracováno.

- 1 Srov. Miloš Pohorský, *Portréty a problémy*, Praha 1974, s. 58-59.
- 2 Teorii románu „nebeneinander“ vyložil K. Gutzkow v předmluvě k prvnímu vydání *Die Ritter vom Geiste* v roce 1850 a vrátil se k ní ještě v předmluvě ke třetímu vydání v roce 1854.
- 3 *Slovo o románu vůbec a českém zvláště* vycházelo v celém VIII. ročníku *Lumíra* roku 1858, v celkem 26 pokračováních.
- 4-5 Citováno podle Karel Sabina, *O literatuře*, Praha 1953, s. 94, 96.
- 6 O české literatuře 18. a 19. století pojednal K. Sabina ve stati *Novelistika a romanopisectví české doby novější*, v níž aplikoval jednak měřítko národní a historické, jednak literárně kritické. *Kritická příloha k Národním listům*, říjen-prosinec 1864.
- 7 Román *Na poušti* začal vycházet v Sojkově radikálním časopise *Jason* pod názvem *Synové světa* v roce 1859. Nebyl však dokončen a vydána byla jeho druhá verze.
- 8 Knihu *Oživené hroby* interpretují např. Jaroslava Janáčková (*Stoletou alejí*, Praha 1985, s. 126-35), dále Vladimír Macura (*Rozumět literatuře*, Praha 1986, s. 113-21) a z hlediska typologie románu Daniela Hodrová, *Hledání románu*, Praha 1989, s. 163-5.
- 9 Jan Máchal, *O českém románu novodobém*, Praha 1902.
- 10 Arne Novák - J. V. Novák, *Přehledné dějiny literatury české*, Praha 1922.
- 11 Jan Jakubec, *Dějiny české literatury II*, Praha 1934.
- 12 Jan Thon, *O Karlu Sabinovi*, Praha 1947.
- 13 Růžena Grebeníčková, doslov in *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954.
- 14 Karel Kosík, předmluva in *Čeští radikální demokraté o literatuře*, Praha 1954.
- 15 Miloš Pohorský, viz pozn. 1.